

MALA SLOVA, VELIKA IDEJA

Pitajte ljude da navedu šta su najznačajniji pronalasci u istoriji sveta i čućete ih da spominju točak, telefon, atomsku bombu, prvu računsku mašinu. (Komičar Mel Bruks tvrdio je 1960. godine u parodiji „Čovek star 2000 godina” da je najveći pronalazak plastična kesa.) Ono što obično niko neće spomenuti jeste porodica malih oblika preko kojih vaše oči upravo prelaze – to su slova alfabeta. A i alfabet je bio pronalazak, spektakularno uspešan. Ako uzmemo u obzir njegovu dugovečnost i rasprostranjenost svakodnevnog upotrebe, možemo ga uporediti s točkom.

Alfabet je izmišljen u Egiptu oko 2000. godine p. n. e. kao način pisanja koji je trebalo da predstavi zvukove reči. Nema sumnje da su prvi čitaoci čitali naglas i da su njihove usne oblikovale prikazane reči. (Čitanje naglas predstavljalo je standardnu praksu i u antička i u srednjovekovna vremena.) Alfabet nije bio prvi sistem pisanja: Egipat, Mesopotamija i verovatno Kina već su bili imali nealfabetske sisteme. No alfabet je bio najefikasniji sistem pisanja koji je ikada pronađen. Poput točka, on je promenio stari svet i, poput točka, još je sa nama, jer ga ništa bolje nije zamenilo.

Danas oko 4,8 milijardi ljudi, preko tri četvrtine čovečanstva, živi u zemljama koje koriste alfabet ili neki sistem pisanja nastao prema alfabetu. Širom sveta postoji oko 26 većih alfabetskih pisama. Veliku međunarodnu trojku čine latinica, ćirilica i arapsko pismo, a svako od ovih pisama opslužuje više naroda i jezika.

Naše pismo je latinica. Njega nam je u nasledstvo ostavilo Rimsko carstvo i danas je to najpopularnije pismo na planeti – njime se služi oko 100 glavnih jezika, njime se piše u 120 država i u čitavom svetu ima oko 2 milijarde korisnika. Latinica duguje svoju statističku dominaciju delimično i tome što se koristi u španskom jeziku (330 miliona maternjih govornika širom sveta), u portugalskom jeziku (160 miliona maternjih govornika), u jezicima srednje i južne Afrike (270 miliona govornika) te u engleskom jeziku (350 miliona maternjih govornika.) Postoje različite varijacije latinice: na primer, engleski se služi sa 26 slova, finski sa 21 slovom, hrvatski sa 30 slova. Ali tvrdo jezgro latinice čine 23 slova koja potiču iz drevnog Rima. (Rimljani nisu imali slova J, V i W.)

Zanimljivo je da, izuzimajući korejsko pismo hangul (koje je izmišljeno u izolaciji sredinom 15. veka n. e.), sva današnja veća alfabetska pisma imaju zajedničko poreklo. To poreklo možemo pratiti kroz istoriju do jednog izvora – do prvog bliskoistočnog alfabeta iz 2000. godine p. n. e. Porične veze su direktne i stvarne. Naša latinica je u trećem stepenu srodstva sa arapskim alfabetom, u drugom stepenu srodstva sa ćirilicom, a prauču je grčkog alfabeta. Istina, različiti alfabeti obično ne liče jedan na drugi (iako skoro polovina naših velikih slova baš liči na svoje grčke „pradedove”). Oni, međutim, otkrivaju svoje srodstvo u opštem principu i u poretku glasova. Kada se kaže „alfabet”, posebno u ovom poglavlju, misli se na sve albete koji su se koristili, sadašnje ili prošle, dakle, i na feničanski, i na aramejski, i na naš sadašnji alfabet.

Preostala četvrtina populacije na Zemlji, 1,4 milijarde ljudi, služi se nealfabetskim sistemima pisanja. Ovde se prvenstveno misli na Kinu, Tajvan i Japan. Japanski sistem pisanja predstavlja adaptaciju kineskog, koja datira iz 7. veka n. e.

茶 聞 中

Kineski simboli obično predstavljaju po jednu reč. Simboli na slici prevode se, sleva, kao „čaj”, „čuti” i „srednji”. Simbol „srednji”, poput ostalih najstarijih kineskih simbola, slikom vrlo neposredno pokazuje šta označava.

Pa šta je tu toliko različito? Zašto se kineski način pisanja ne smatra alfabetom? U kineskom pismu svaki simbol označava celu reč mandarinskog kineskog jezika. Takvi simboli zovu se „logogrami” (reč „logogram” sastoji se od korena dveju grčkih reči i znači „reč slovo”). Kineski simbol nije primarno fonetski; on ne funkcioniše tako što prenosi glasove, pre bi se reklo da prenosi ideju koja stoji iza reči. Nekoliko simbola stvarno prikazuje predmet kao stilizovanu sliku, na primer treći simbol na gornjoj slici. Takvi simboli nazivaju se logogrami ili piktografi (što znači „slikovno pisanje”).

Ako bi govornik engleskog jezika zapisao reč „dog” kao , to bi bio piktograf. Ako bi zapisao reč „dog” nekim utvrđenim simbolom poput simbola Ø, to bi bio logogram. Ali mi ne radimo ni jedno ni drugo. Mi reč „dog” zapisujemo pomoću tri simbola, a ne pomoću jednog, i ta tri simbola iznova stvaraju zvučnu sliku reči. Svaki od tih simbola označava delić govora, delić zvuka koji se čuje kada izgovorimo reč. Mi znamo kôd pretvaranja „simbola u zvuk” jer smo morali da ga zapamtimo još u vrtiću ili tako negde, u predvorju pismenosti: „A kao avion, B kao bukvar...”

Zvuk slova je nešto najmanje što se može izdvojiti i lingvisti to zovu fonema. Fonema je „atom” jezika i skoro uvek je manja od sloga. (Ponekad

fonema *jeste* slog, npr. i u reči „ipak”, reč „a” kao veznik ili reč „u” kao predlog.) Reč „mastilo” ima tri sloga i sedam fonema, a svaka od njih je jasno predstavljena različitim slovom.

Alfabet je sistem pisanja koji se zasniva na slovima, a slova po definiciji simbolizuju samo foneme. Slova se kombinuju u reči i te reči zajedničke su onima koji pišu i onima koji čitaju. Alfabet mora na odgovarajući način predstavljati neki jezik dovoljnim brojem slova za glasove tog jezika, tj. za većinu glasova najvažnijih glasova govornog jezika. I pored toga, broj potrebnih slova je iznenađujuće mali; većini jezika ne treba više od 30 slova. Ruski ćirilčki alfabet ima 33 slova, a verzija arapskog alfabeta kojom se služi jezik farsi (u Iranu) ima 32 slova. Iako je indijsko pismo devanagari stiglo do 48 slova, ono i srodna indijska pisma ne spadaju u čisto alfabetska pisma, već ulaze i u kategoriju slogovnih pisama (o njima nešto kasnije).

Alfabeti se koriste činjenicom da ljudskim jezicima nije potrebno previše fonema; broj fonema u njima obično se kreće između 20 i 40. I bez obzira na desetine hiljada reči koje postoje u nekom jeziku, te reči nastaju od nekoliko desetina osnovnih glasova. Naravno, tih četrdesetak fonema nisu iste u svakom jeziku: arapski i engleski jezik imaju neke iste glasove, ali arapski ima neke grlene glasove koje govornici engleskog ne mogu da proizvedu jer ih nisu naučili dok su se ljujuškali u kolevci. (Zamolite nekad, čisto zabave radi, rođenog Parižanina da izgovori englesku reč „law”. U najboljem slučaju čućete kako se bori da iz usta istisne nešto kao „loe”.) Engleski jezik ima povelik broj fonema, između 44 i 48, u zavisnosti od dijalekta. Ovakvo obilje fonema engleski jezik duguje bogatom nasleđu, u kome se mešaju uticaji dveju jezičkih grupa, germanske i franko-latin-ske. Skoro polovinu fonema engleskog jezika čine zvučne nijanse vokala, poput onog A u reči „law” koje pravi tolike probleme Parižanima.

Nama nisu potrebna 44 slova za 44 foneme, jer slova mogu da rade i dva posla istovremeno. Engleska ortografija dodeljuje po nekoliko gla-

sova svakom slovu za samoglasnike (go, got, ton¹ itd.), a dodatne glasove nalazi u parovima slova (npr. OI, CH i TH).

Alfabet ima veliku prednost u odnosu na druge sisteme pisanja: njemu treba manje simbola. Nijedan drugi sistem pisanja nije stigao tako daleko sa tako malo simbola. Zato se alfabet lako uči. Đaci treba da popamte tek dvadesetak ili tridesetak slova da bi stupili na stazu pismenosti, a da bi njome šetali obično im je potrebno još pet godina obuke.

Pošto već petogodišnjaci i šestogodišnjaci nemaju problema sa pamćenjem alfabeta, čitav ovaj proces se može završiti pre nego što đaci postanu radna snaga. Nema potrebe da se učenje meša sa kasnijim mučenjem da se nešto u životu zaradi. Ova suštinska činjenica učinila je alfabet motorom koji je doveo do masovne pismenosti. Kada je alfabet izmišljen, seljak, prodavac i radnik mogli su da čitaju i pišu, što nije bio slučaj u prealfabetskim društvima. Naučnici danas veruju da su prvi alfabet izmislili ljudi iz nižih slojeva društva koji nisu imali pristupa misterioznom egipatskom umeću pisanja hijeroglifima.

Uporedimo naših 26 slova sa kineskim sistemom pisanja, u kome je obrazovanom čoveku za svakodnevno čitanje i pisanje potrebno bar 2.000 simbola (od oko 60.000 simbola ukupno). Masovna pismenost u Kini postala je moguća tek sa uspostavljanjem komunističkog režima 1949. godine. Danas je kineskim đacima u proseku potrebno tri godine više nego deci sa Zapada da nauče da čitaju i pišu, pri čemu kineski đaci najveći deo te razlike u vremenu provode u usavršavanju pisanja simbola.

Uprkos problemima koji se javljaju zbog korišćenja simbola, kineski sistem pisanja služi svojoj svrsi. Kina ima osam regionalnih jezika; njihov logogramski sistem je, iako vezan za mandarinski vokabular, bar delimično poznat i govornicima koji se ne služe mandarinskim kineskim, a to je mnogo više nego što bi mogla da postigne alfabetska vizuelizacija. Tu je i faktor tona. Kineski jezici, npr. mandarinski i kantonski, imaju mnogo homonima koji se razlikuju samo po tonu kojim se izgovaraju.

Toliko jednostavna da ih i deca mogu naučiti. Na ovom ostatku oslikanog glinenog čupa (iz perioda između 470. i 450. god. p. n. e.) atinski dečak čita grčka slova sa papirusnog svitka. Na papirusu se može pročitati hoi hamera kleei i to je možda stih koji otprilike kaže „Oni čija dela vreme učini slavnim...”.

Mandarinska reč *ma*, recimo, može značiti „majka”, „konj”, „svađalica”, „konoplja” i štošta drugo u zavisnosti od tonske modulacije. U kineskom sistemu pisanja, ova različita *ma* prosto upravljaju simbolima koji različito izgledaju, dok alfabetski način pisanja teško mogao da učini da ove reči različito izgledaju. Neprikladnost alfabeta za kineski jezik lepo se vidi u katkad zbunjujućem pin’jin sistemu za latiničnu transliteraciju kineskih reči.

Potreba za sve većim brojem simbola ometala je, kroz istoriju, sve nealfabetske sisteme. Na drevnom Bliskom istoku dva oblika pisanja prethodila su alfabetu. Oba su bila složena, izražajna i namenjena specijalistima. Egipatski hijeroglifi sastojali su se od piktografa, logograma i fonetskih

znakova: oko 700 slikovnih simbola koji su se pisali u kombinacijama. Mesopotamsko klinasto pismo, koju obično predstavlja vavilonska verzija, bilo je uglavnom fonetsko pismo i sastojalo se od oko 600 simbola, a polovina tih simbola koristila se svakodnevno.

Klinasto pismo je, budući da je bilo fonetsko, predstavljalo zvukove reči, poput alfabeta. Međutim, klinasto pismo je bilo slogovni sistem – kategorija na koju vredi baciti pogled da bi se bolje cenila prilagodljivost naših slova.

U slogovnom sistemu simboli označavaju čitave slogove. Reč „pencil” sastojala se od dva simbola, nešto poput ▲◱, gde je ▲ označavalo zvuk „pen”, a ◱ „sil”. Jednostavno i razumno, reklo bi se, ali koliko bi simboli ▲ i ◱ bili korisni u vašem jeziku? U engleskom – pa, ne baš preterano... Simbol ▲ mogao bi pomoći da se napiše „pig pen”, a simbol ◱ mogao bi poslužiti za „silver”. Veći deo vremena ovi bi simboli u engleskom jeziku bili besposleni. Zato bi bili potrebni neki drugi simboli. Ako bismo nastavili da izmišljamo nove, na spisku bi se brzo i lako našle stotine simbola.

Neki savremeni jezici sasvim lepo prolaze sa pismima u kojima se preklapaju alfabetski i slogovni sistem, npr. Hindi i korejski. U engleski bi, međutim, slogovni sistem uneo kaos. Koliko bi nepotpunih simbola kao što su ▲ i ◱ nama zapravo trebalo? Dve stotine? U ovakvom pismu kakvo imamo, dva simbola (npr. A i B) čine skoro 8 posto čitavog alfabeta. Zato mi možemo mnogo bolje da ih iskoristimo nego što bismo mogli da iskoristimo bilo koja dva slogovna znaka.

Pošto slova rade na nivou foneme i ne tegle na svojim leđima nikakav drugi teret zvuka, ona postižu maksimalnu efikasnost. Naših šest slova u reči „pencil” lako se mogu razići svako na svoju stranu i ponovo okupiti u nekoj od bezbrojnih reči – „lien”, „Nile”, „stipend”, „clip”; ništa od toga ne zvuči kao „pencil”. Slova su nešto kao prve lego kocke: slažete ih jedno pored drugog kad vam zatrebaju, pa vam u stvari treba manji broj različitih kockica. Sa 26 slova možemo sasvim lepo složiti oko

500.000 reči engleskog jezika. Teorijski gledano, mogli bismo zapravo i da ispuštimo jedno ili dva slova pa da, recimo, „queen” pišemo kao „cween” ili „kween”.

Genijalnost slova krije se u načinu na koji se kombinuju jednostavnost i preciznost. Iako ih ima malo na broju, ona predstavljaju čudesno prilagodljivu i upotrebljivu grupicu. Možemo ih slagati u beskrajne kombinacije da bismo uhvatili svaki zvuk koji izgovorimo. Slova se lako lepe za zvukove reči dajući tako različite teksture: „fill” prema „film”, „ascetic” prema „esthetic”, „serendipity”, „pterodactyl”, „Mooselookmeguntic”. Govorni organi teško da mogu preciznije ili finije izgovoriti glasove nego što ih slova mogu predstaviti. Bar u većini jezika.

Međutim, nije samo preciznost slova ono što nas ushićuje. Ta preciznost otkriva najznačajniju činjenicu o alfabetu, ključ koji nam omogućava da razumemo šta se krije iza tih 26 slova i mnogo toga o kulturnoj istoriji sveta; naime, činjenicu da slova mogu skakutati iz jezika u jezik. Slova tako pametno predstavljaju glasove da za njih ne važe granice pojedinih jezika; naprotiv, ona se često direktno prilagođavaju drugim jezicima.

Čak i kada su dva jezika sasvim različiti, slova mogu preći iz jednoga u drugi. Pošto je osnovni izbor glasova (nasleđen iz najranijih perioda korišćenja alfabeta) skoro univerzalan, slova se obično mogu prilagoditi drugom jeziku uz malobrojne izmene: tri ili četiri slova prilagode se novim glasovima, izmisle se jedno ili dva slova, nepotrebna slova se odbace. Otuda savremeni jezici imaju različit broj slova iako se radi o istom opštem alfabetu.

Slova su kroz istoriju pretrčavala iz jezika u jezik. Tako se zapravo alfabet raširio kroz drevni svet, bujajući u narodima koji su pre toga bili nepismeni – Jevreji, Aramejci, Grci, Etrurci, Rimljani i ostali. Svaki od ovih naroda govori drugim jezikom. Svaki je stekao alfabet kopirajući nečiji drugi i prilagođavajući ga svom jeziku. Kada je Julije Cezar ušao u Galiju 59. godine p. n. e., naišao je tamo na ljude koji su svoj keltski jezik

beležili grčkim alfabetom, a to su naučili u prethodnom veku od grčkih trgovaca u luci koja je danas poznata pod nazivom Marsej.

I tako su, još od samih početaka širenja pismenosti, alfabeti trčkarali tamo-ovamo, a raznosili su ih osvajači, misionari ili kulturna politika. Početkom devedesetih godina prošlog veka tri bivše sovjetske republike objavile su da će prestati da koriste ćirilicu (koju im je nametnuo Staljin 1940. godine) i da će preći na latinicu. Stekavši nezavisnost, Azerbejdžan, Turkmenistan i Uzbekistan nisu promenili svoje govorne jezike koji spadaju u grupu turskih² jezika, srodnih sa turskim jezikom. Međutim, vlade ovih država krenule su da zamenjuju ćirilicu novim, prilagođenim latiničnim alfabetom koji ima 29 slova. U osnovnim školama sada se uči latinica. U Azerbejdžanu je ova ogromna promena – do koje je došlo pod uticajem trgovačkih ambicija usmerenih ka zapadu i ružnih sećanja vezanih za SSSR – konačno i zvanično dovršena 2001. godine. Novi alfabet je napravljen prema savremenom alfabetu koji se upotrebljava u Turskoj, gde se 1928. godine, u vreme prozapadnjačkog režima Kemala Atatürka, prešlo sa arapskog pisma na latinicu.

Azerbejdžanci, Turkmenistanci i Uzbekistanci su vekovima pre 1940. godine koristili arapsko pismo, zapravo sve dok im u ranom sovjetskom periodu nije nametnuta latinica, negde dvadesetih godina prošlog veka. Tako su ovi narodi u poslednjih osamdesetak godina upoznali sva tri glavna alfabeta: arapski, ćirilični i (dvaput) latinični. Iako ova tri jezika nemaju nikakve veze s arapskim, ruskim ili latinskim jezikom, alfabet svakog od ovih jezika uspešno je obavljao svoj posao.

A takvih primera ima na sve strane. Negde oko 1860. godine Rumunija je prešla sa ćirilice na latinicu, okrećući glavu od carske Rusije i bacajući pogled na zapad. Francuski kolonijalizam nametnuo je Vijetnamu 1910. godine latinicu; ovo je potisnulo tradicionalno pismo izvedeno iz kineskog. Danas ćete u gradu Ho Ši Min videti reklame i čitati novine na vijetnamskom jeziku napisane latinicom. Međutim, u susednoj Kambodži, u kojoj se govori srodan jezik, piše se sasvim drugačije, pismom koje se zasniva na drevnom indijskom pismu.

Mi o arapskom alfabetu obično razmišljamo kao o pisanom obliku arapskog jezika. Ali arapska slova pripadaju i drugim jezicima. Njih su sa arapskih prostora izvezle vojske i moreplovci, u drugoj polovini 7. veka. Otuda se danas čak 9 jezika koji nisu ni u kakvoj vezi s arapskim jezikom služi arapskim alfabetom: berberski u Maroku, nubijski u Sudanu, farsi i kurdski u Iranu, urdu i sindhi u Pakistanu, pošto u Avganistanu, ujugurski u Kini i malajski u Maleziji. Malajski se tradicionalno beleži dvama alfabetima, arapskim i latiničnim. Danas prevladuje latinica, no u Kuala Lumpuru, glavnom gradu Malezije, još možete kupiti novine na malajskom štampane arapskim pismom, ali i druge, štampane latinicom.

Malajski slučaj nije usamljen. Opšti afrički jezik svahili može se pisati i arapskim pismom i sasvim običnom latinicom. U jeziku poznatom pod nazivom srpskohrvatski jezik – kojim se, uz dijalekatske razlike, govori u Srbiji i Hrvatskoj – Srbi pišu ćirilicom, a Hrvati latinicom.³ (Ova podela, nasleđena iz srednjovekovnog rivalstva dveju hrišćanskih crkava, svakako je značajno uticala na nesrećno nepoverenje koje vlada među ovim narodima). Slično tome, indijski hindi i pakistanski urdu u suštini predstavljaju isti jezik, ali se u Indiji koristi pismo devanagari, a u Pakistanu arapsko pismo. Pa i jidiš, iako nije nemački jezik, veoma mu je blizak; ipak, jidiš se piše hebrejskim pismom, a nemački latiničnim.

Sposobnost prostornog širenja alfabeta čini budućnost našeg latiničnog pisma veoma svetlom. U dolini Volge, nekih 700 km istočno od Moskve, nalazi se Republika Tatarstan, autonomna pokrajina u kojoj se govori tûrski.⁴ Oni su objavili svoju nameru da slede azerbejdžanski primer i pređu na latinicu. U decenijama koje dolaze može se očekivati da će mnogi narodi koji se sada bore za svoju nezavisnost, posebno u srednjoj i jugoistočnoj Aziji, preći na latinično pismo pokušavajući tako da uhvate vezu s globalnim tržištem i da se uključe u svetsku komunikaciju te da se pripreme da lakše nauče engleski jezik. Ali tako će se, na žalost, izgubiti mnogo toga drevnog i duhovnog što se taložilo vekovima. No to